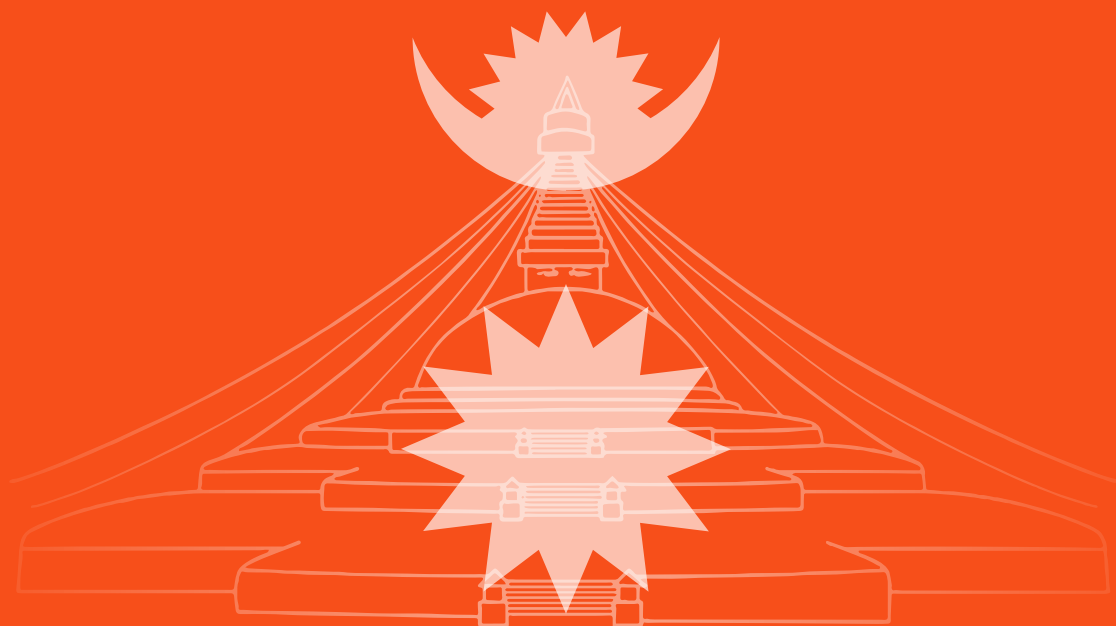

KERÉKNYOMOK

TÁRSADALMI, ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

2024

TARTALOM

TANULMÁNYOK

3 **Majer Zsuzsa**
A „halott ételé” és a „halott jószerencséje” – Két tibeti szertartásszöveg Mongóliából

18 **Cory Sukala**
Politikai megfontolások a Buddha tanításaiban

36 **Porosz Tibor**
A Buddha és a metafizika

NEPÁL

91 Bevezető

95 **Balogh Dániel**
Jayavarman király szoborfelirata

106 **Kelényi Béla**
Egy nagy művész művek nélkül?
A nepáli művészet (át)alakulása a Yuan-kori Kínában

142 **Gelle Zsóka**
Feljegyzés, melynek látványa mosolyra derít – Egy népi kompendium a nepáli Himalájából

169 **Kiss Csaba**
A névár nyelvről

177 **Hidas Gergely**
Mikrohistoria Lalitpurból:
Látogatás egy *vajrācāryā*nál

KRITIKÁK, RECENZÍÓK

189 Kuzder Rita: *Klasszikus Tibeti Nyelvtankönyv és Klasszikus Tibeti Feladatgyűjtemény*.
Budapest: A Tan Kapuja. 2024.
(Béres Judit)

191 Hans T. Bakker: *The Alkhan. A Hunnic People in South Asia*.
Groningen: Barkhuis. 2020.
(Felföldi Szabolcs)

197 Summaries in English

Jayavarman király szoborfelirata

1992-ben egy Kusán-kori szobor került elő Kathmandu-ban, talapzatán egy Jayavarman nevű király feliratával. A véset évszámot is tartalmaz, amelynek azonban mind a helyes olvasata, mind az időszámításhoz rendelése vitatott. A legelfogadottabb értelmezés alapján a dátum közel három évszázaddal korábbi lehet a Kathmandu-völgy addig ismert legrégebbi datált feliratainál, amelyek az i.sz. 5. század közepe utánra tehetőek. A cikk megállapítja az évszám legvalószínűbb olvasatát, rámutat a feliratnak egy jól ismert, de szintén nehezen datálható feliratcsoporttal való paleográfiai rokonságára, és új javaslatot tesz a keltezés időszámítására.¹

Kulcsszavak: Licchavi-dinasztia, Kusán szobrászat, Jayavarman, Śaka időszámítás, Kusán időszámítás

1992 májusában egy házalap kiásása közben szenzációs szoborlelet került napvilágra Kathmandu Maligaon (Mālegāmva) nevű városrészében (1. ábra). Az életnagyságú férfialak stílusjegyei egyértelműen időszámításunk korai századaira utaltak, hasonlóan egy, a közvetlen közelben 1965-ben talált szoboréihez. Az újabban felbukkant műtárgy talapzata viszont feliratot is visel, amelyben már az első szakértői vizsgálat² is egy Jayavarman nevű király (*mahārāja*) nevét vette észre, sőt, egy számjegyekkel írott dátumra is rámutatott. A rövid szövegre vonatkozóan fokozatosan konszenzus alakult ki, az évszámot illetően viszont véleménykülönbség maradt fenn. Időközben a huszonhárom darabban kiásott szobor olaszországi szakértők segítségével alapos restauráción esett át, és kiállításra került a kathmandui

1. ábra. Jayavarman király szobra.
Forrás: Wikimedia Commons

- 1 A szerző munkáját a DHARMA („The Domestication of ‘Hindu’ Asceticism and the Religious Making of South and Southeast Asia”) Projekt keretében végezte, amelyet az Európai Kutatási Tanács (ERC) támogat. A cikkben megjelenő vélemény a szerző sajátja; a támogató szerv nem felelős a benne található információk semminemű felhasználásáért.
- 2 Sh. M. Rajavamshi, először a *Gorkhapatra* magazinban, később az *Ancient Nepal* folyóiratban. Idézi Mishra 2000: 15, valamint Di Castro & Garbini 1996: 308.

Nemzeti Múzeumban. Ehhez kapcsolódóan nemrég mutatták be Kathmanduban Giovanni Verardi³ összefoglaló könyvét a szomszédos Harigaon (Hāmḍigānva) városrészben folytatott ásatásokról. Ennek a monográfiának a kiegészítéseként Daniela De Simone⁴ alaposan elemzi a szobrot művészettörténeti szempontból, jómagam pedig a felirat olvasatát, paleográfiai jellemzőit és lehetséges datálását tárgyalom.⁵ Ezekről a kérdésekről számolok be az alábbiakban röviden magyar nyelven is.

Az első látásra szembeszökő Kusán-kori jellegeket viselő feliratnak (2. ábra) nem minden jele egyértelmű, ami részben az írásrendszer sajátjaiból, részben pedig a felirat helyenként elnagyolt kivitelezéséből és tökéletlen megőrződéséből fakad. Olvasatát az alábbiak szerint állapíthatjuk meg és fordíthatjuk:

s(am)vaT (100) 7 g(ri) pa 7 d(i)va 4 mah(ā)r(ā)jasya jaya va(rmmaṇa)[h]
107. év, a nyár 7. félhónapjának 4. napja. Jayavarman királyé.

A birtok megnevezése nélkül birtokos esetben álló név valószínűleg arra utal, hogy Jayavarman király patronálása alatt készült vagy maga a szobor, vagy egy azt magába foglaló építmény. Misra (2000) szerint a szobor egyenesen Jayavarman képmása, ami nem zárható ki, de nem is bizonyítható.⁶ Felmerülhet még az a gondolat is, hogy a birtok az év, tehát hogy a szobor nem Jayavarman égisze alatt készült, hanem 107 évvel az ő uralkodásának kezdete után. Ebben az esetben azonban azt várnánk, hogy a genitívus az évet jelentő szó előtt álljon, nem pedig attól elválasztva a felirat végén. Ezenkívül az így értelmezett felirat csupán egy dátumból állna, ami meglepő volna, mivel a felirat vélhető célja inkább az, hogy a támogató (vagy éppen az ábrázolt) személyt megnevezze az örökkévalóság számára.

A fenti szövegben kerek zárójelk jelölik a nem teljesen egyértelműen olvasható részleteket, szögletes zárójel pedig egy olyan végződést, amely a műtárgyon nem látható, de amelyet a standard szanszkrit nyelvtan megkíván, tehát vagy eredetileg része volt a feliratnak és mára megsemmisült, vagy nem szabványos nyelvtant használt a szöveg. A kétséges olvasatok közül egyedül az évszám első — itt „100”-nak értelmezett — jegye problematikus; az összes többi bizonytalanság csekély, és nem befolyásolja a szöveg jelentését, hanem csak a helyesírási sajátosságokkal, és esetleg a feliraton történt korabeli javítással függ össze.⁷

A dátum részleteiben a *grī* a szanszkrit *grīṣma* szó rövidítése, ami a három nagy évszak (forró, nedves, hideg) közül az elsőt jelenti. A *pa* a *pakṣa*, vagyis lunáris félhónap (újholdtól teleholdig, illetve teleholdtól újholdig tartó, kb. 14 napos időszak) rövidítése. Az ezt követő számjegy adja meg, hogy az évszak hányadik fél-holdhónapjában járunk. A *diva* a szanszkrit *divasa*, vagyis (szoláris) nap rövidítése, az ezt követő szám pedig azt jelöli, hogy a félhónap hányadik napjáról van szó. A korai megfejtők a számjegyek egy részét betűként olvasva és ezeket a mellettük szereplő rövidítésekkel kombinálva szavakat véltek felfedezni a feliratnak ebben a részében.⁸ A keltezés helyes olvasatát és értelmezését először Angelo Andrea Di Castro és Riccardo Garbini állapította meg, akik azonban az évszám első jegyének eltérő jelentést tulajdonítottak.⁹

3 Verardi 2023.

4 De Simone 2023.

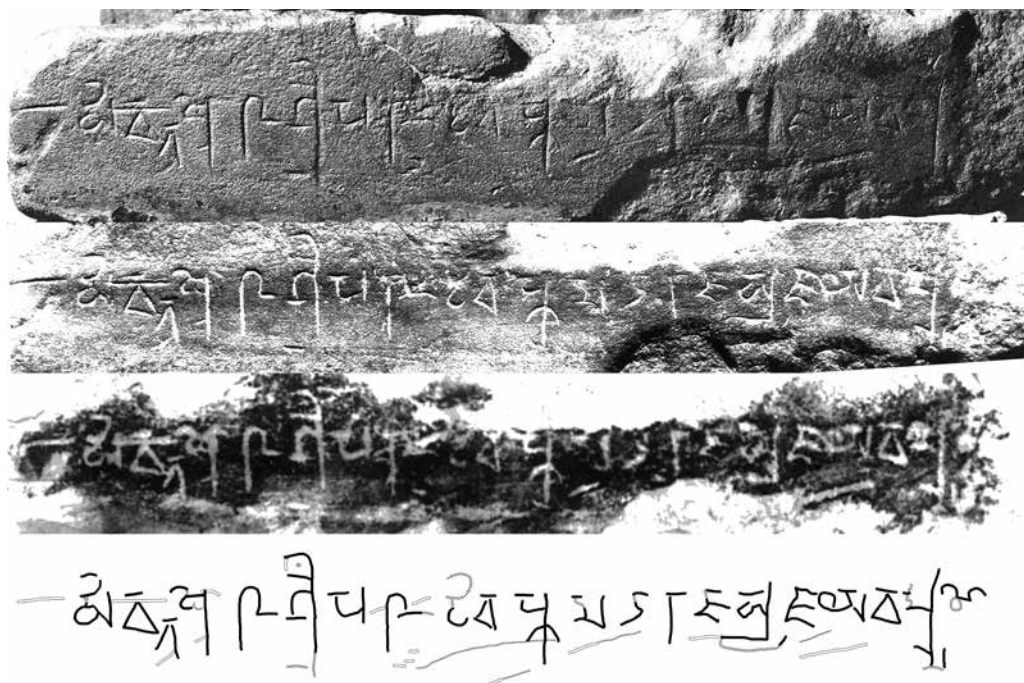
5 Balogh 2023.

6 A kérdésről legújabban lásd: De Simone 2023: 117–18.

7 Bővebben lásd: Balogh 2023: 126.

8 A korábbi megfejtési kísérletek kiváló összefoglalását adja Garbini 2002: 422.

9 Di Castro & Garbini 1996: 309–11.

2. ábra: A talapzat felirata. *Felül*: Eugenio Monti fényképe 1997-ből, a kő megtisztítása után. *Középen fent*: Govind Ghimire fényképe 1992-ből, még a lelőhelyen. *Középen lent*: 1993-ban készült tintalevonat. *Alul*: a felirat kézi átrajzolása a fenti képek alapján. Folytonos vonallal az egyértelmű és relevánsnak ítélt vonások; satírozott vonallal a nem vagy nem világosan látható, de nagy biztonsággal visszaállítható vonások; szürke vonallal a nem világosan látható vagy nem egyértelműen releváns vonások; körvonallal a kövön látható, de irrelevánsnak ítélt vonások. A fényképeken globális képjavító eljárásokat alkalmaztam, és torzítottam őket, hogy a lehető legpontosabban fedjék egymást, de helyi retusálást egyik felvételen sem végeztem.

A kritikus számjegy olvasatának a kulcskérdése az, hogy a jel jobb felső sarkánál látható, vízszintesből lefelé hajló vonás (a 2. ábra alsó szelvényén körvonallal jelölve) szerves része-e a karakternek. Ha nem, akkor a karakter egyértelműen a 100-as számot jelöli, az évszám tehát 107. Ha viszont igen, akkor a számjegy értéke 200, és az évszám ennek megfelelően 207. Di Castro és Garbini¹⁰ eredetinek tartotta ezt a vonást. Tamot és Alsop (2001) elfogadta a szöveg többi részének Garbiniék általi revízióját, de a korábbi többségi vélemény mellett állást foglalva határozottan állította, hogy a kérdéses vonás nem a felirat része, hanem későbbi sérülés nyoma. Erre reagálva Garbini¹¹ kitartott a saját olvasata mellett, azzal érvelve, hogy a szóban forgó vonás tisztábban kivethető a közvetlenül a kiásás után készült képen, valamint a régen készült tintalevonaton (a 2. ábra középső részén fent és lent). Véleménye szerint tehát a korábban élesen definiált vonás a lelet előkezelése után kopott le részlegesen, amint az láthatóan megtörtént a felirat más részein (leginkább a *hārājasya* karaktereknél) is.

10 Di Castro & Garbini 1996: 309.

11 Garbini 2002: 423–25.

Garbini érvelésében két bökkenő van. Először is, a kulcsfontosságú vonalka környezetében a kő jelenlegi felülete sima, nem látható rajta erózió vagy lepattogzás jele az újabban készült fényképen (a 2. ábrán fent), ellentétben a *hārājasya* szakasszal, ahol a kő megkopása szembetűnő. Másodszer, a kérdéses vonás már a régebbi fényképen is jól láthatóan kevésbé mély és éles szélű: hiányzik a felső részéről a hasonlóan orientált egyéb vonásoknál meglévő mélyárnyék. A vonalka tehát vélhetően nem az írásjegy tartozéka, hanem véletlen sérülés, amely a műtárgy története során bármikor keletkezhetett. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a talapzaton nem kevés olyan karcolás látható, amelynek semmi köze nincsen a felirathoz (a 2. ábrán lent körvonalakkal jelölve). Garbini másik érve úgy szól, hogy ez a vonás a karakter bal felső részén látható íves vonal tükörszimmetrikus párja. A 200-ast a 100-astól megkülönböztető vonás azonban nem is szokott a karaktertest ellenoldali részének tükörképe lenni, azonkívül ilyen szimmetria csak a némileg elmosódott tintalevonaton érzékelhető, és sem a régi, sem az újabb fényképen nem jelenik meg. Az érv tehát a jegy egyik értelmezése mellett sem esik latba. Hangsúlyozom, hogy a fenti kritikus megfigyelésekből nem következik az, hogy Garbini téved — csupán az, hogy az álláspontja mellett felhozott érvek nem döntöek. A hozzáférhető vizuális dokumentáció alapján véleményem szerint a 100-as számjegy a valószínűbb olvasat, de nem zárható ki biztonsággal, hogy a 200-as a helyes. Lehetséges-e vajon a felirat korát más támpontok alapján behatárolni, és ennek segítségével a számjegy helyes olvasatát eldönteni?

A művészeti sajtóságok alapján való datálás bizonytalanságában nem kevés szerepet játszik az, hogy a fennmaradt szoboranyag csekély és egyenlőtlen eloszlású, a megbízhatóan datálható szobor pedig párját ritkítja. A legtöbb vele foglalkozó szerző a szóban forgó szobrot is a felirat évszáma alapján próbálja datálni, nem pedig művészeti jellegzetességeire hagyatkozva. De Simone az alak testtartása és vonalai alapján határozottan időszámításunk második századába helyezi a szobrot.¹² Fő érve a harmadik századi keletkezés ellen az, hogy a Gangesz-alföldről nem ismerünk szabadon álló emberalakokat ebből a századból, mivel ekkorra a Kusán császári patronálás megcsappant.¹³ A mi szobrunk azonban kathmandu-völgyi homokkőből készült,¹⁴ tehát nem a Gangesz-alföldről importáltak. A korai Kusán szobrokkal rokon stílusjegyei mindenképpen kulturális kapcsolatra (művészek vándorlására vagy Kusán modellek tanulmányozására) utalnak, és egyáltalán nem zárható ki, hogy a nepáli szobrásziskola tovább megőrzött olyan archaikus jellegeket, amelyeket a mathurái műhelyek és az azokkal szorosabb kapcsolatban álló térségek túlhaladtak. Emellett, amint arra De Simone is rámutat, az is elképzelhető, hogy a feliratot egy régebben alkotott szoborra vésték fel.¹⁵ Véleményem szerint tehát művészettörténeti alapon a harmadik század is szóba jöhet akár a szobor, és még inkább a felirat keletkezési idejeként.

A *Gopālarājavarṃśāvalī* című nepáli királykrónika¹⁶ említ egy Jayadeva nevű királyt, aki talán azonos lehet a feliratban szereplő Jayavarmannal. Ez a Jayadeva állítólag 45 éven át uralkodott, méghozzá 628 évvel Mānadeva — a Licchavi-dinasztia első objektívan datálható uralkodója — trónra lépése (i.sz. 464 körül) előtt. Ennek alapján Jayadevát az időszámításunk előtti második századba kéne helyeznünk, azonban ugyane krónika szerint Mānadeva uralkodásának végétől (i.sz. 505 körül) Amśuvarman uralkodásának kezdetéig (i.sz. 605 körül) 713 év telt el.

12 De Simone 2023: 116–18.

13 De Simone 2018: 118 és személyes kommunikáció, 2022. augusztus.

14 Tamot & Alsop 2001; De Simone 2023: 119.

15 De Simone 2023: 118.

16 A *Gopālarājavarṃśāvalī* információját Di Castro & Garbini 1996: 313–14 nyomán foglalom itt össze.

Ha feltételezzük, hogy a krónikában számolt „évek” nem koholtak, hanem stabil arány szerint átválthatóak valós évekre, akkor Jayadeva uralkodását mintegy 88 évvel Mānadeva előttre helyezhetjük, a negyedik század nyolcadik dekádjába. Ugyanennek a *vamśāvalī*nak egy rövidített kézirati változata szerint azonban Jayadeva 67 évig uralkodott 879 évvel Mānadeva előtt, aki pedig 602 évvel előzte meg Amśuvarmant. Az ennek alapján kapott aránypár szerint Jayadeva 146 évvel Mānadeva előtt, tehát a negyedik század közepén uralkodott volna. Más királylistákban némileg eltérő nevekkal, és közöttük drasztikusan eltérő időintervallumokkal és nemzedék-számokkal találkozhatunk.

A modern-kori *Parbatīya Vamśāvalī*¹⁷ szövegében egy Jyeṣṭha Barma nevű király felelhet meg szerintük Jayavarmannak; ő e szöveg szerint a Nap-dinasztia hetedik királya volt, tizennégy nemzedékkal Mānadeva előtt. A vélhetően korai *Nepālarājaparamparā*¹⁸ a Nap-dinasztia nyolcadik uralkodóját Jayavarmannak nevezi (míg Jyeṣṭhavarman itt a tizenkettedik), ám ezt a Jayavarmant 54 generáció választja el Mānadevától. A kézirati krónikákon kívül ide vág még egy i.sz. 735 körül készült felirati királylista II. Jayadeva Paśupati-sztéléjén.¹⁹ Eszerint egy Jayadeva nevű korábbi király (8. sor) és a történelmi Mānadeva (10. sor) között tizennégy másik király uralkodott (közülük csak az utolsó hármat nevezi meg, akik között Jyeṣṭhavarman nem szerepel). Amint azt Tamot és Alsop (2001) jelzi, a krónikák alaposabb elemzése és összevetése kecsegtethet némi eredményekkel, de megbízható támpontot biztosan nem nyújtanak ahhoz, hogy Jayavarman dátumának lehetséges olvasatai közül a helyeset kiválasszuk. Nagy óvatossággal annyit talán megállapíthatunk, hogy a felirati királylista állhat legközelebb az objektív valósághoz, mivel tartalma garantáltan nem változott a 8. század óta, és mivel nem említ abszurd módon nagy számú királyt. Ha tehát — fenntartásokkal — elfogadjuk, hogy Jayadeva azonos Jayavarmannal, és hogy közte és Mānadeva uralkodása között tizennégy nemzedék telt el, akkor — egy uralkodói generációt átlagosan húsz évnél becsülve — azt kapjuk, hogy Jayavarman uralkodása — akár évszázados bizonytalansággal — i.sz. 225 körül érhetett véget.

Támponttal szolgálhat még a felirat korához az írás jellege is. Az indiai szubkontinens írásos emlékeinek paleográfiai datálása azonban rendkívül bizonytalan, mivel — különösen ebből a korai periódusból — csak kevés olyan példány áll rendelkezésre, amelynek keletkezési ideje jól meghatározható lenne, és ezek a földrajzi térben rendkívül egyenlőtlenül oszlanak el. Olyan írásképi sajátosságok, amelyek egy adott helyen — például a felirati anyag túlnyomó részét szolgáltató Mathurā térségében — valamely korábbi vagy későbbi időszak bélyegei lehetnek, más területek rosszabbul adatolt, de esetleg konzervatívabb vagy éppen progresszívabb írni oktatási iskoláiban egészen más jelentőséggel bírhatnak. Mivel Nepálból egyáltalán nem ismerünk az i.sz. 5. század második felénél korábbra datálható feliratot, minden paleográfiai alapú következtetés nagy óvatossággal kezelendő.

Ha összevetjük Jayavarman feliratának karaktereit második és harmadik századi Kusán királyi feliratokkal, Samudragupta császár negyedik század végi allahabadi feliratával,²⁰ valamint Mānadeva i.sz. 464-ben felvésett nagy Changu Narayan-i feliratával a Kathmandu-völgyből,²¹ akkor azt találjuk, hogy több benne a közös jegy ennek a merítésnek a későbbi képviselőivel.²²

17 Szintén Di Castro & Garbini (uo.) nyomán.

18 Riccardi 1986.

19 Regmi 1983: 144–48, № 142.

20 Bhandarkar 1981: 203–20, № 1.

21 Riccardi 1989.

22 Részletesebben: Balogh 2023: 128–31.

Fontos Kusán-kor utáni keletkezést valószínűsítő jellegzetesség a karakterek — leginkább a *ma*, *ya*, *va* és *sa* — hegyesszögű formálása, valamint a *ha* „keleti Gupta” és — ha a Jayavarman feliratában ma alig kivethető karakter rekonstrukciója helyes — a *na* „hurkos, nyitott szájú” formája. Ugyane jellegzetességek egy része azonban megtalálható egyes Kusán-kori feliratokban is, különösen azok későbbi rétegében, míg egyes sajátságok — leginkább a függő *i* magánhangzó alakja — kifejezetten a Gupta-kor előtti eredetre utalnak. Paleográfiai alapon tehát annyit állapíthatunk meg, hogy a felirat nagy valószínűséggel későbbi az i.sz. második század végénél, és korábbi a negyedik század végénél.

Mindeddig elkerültem azt a kérdést, hogy milyen időszámítás szerint értendő a feliratban szereplő dátum. Akik korábban foglalkoztak a problémával, jobbára magától értetődőnek vették, hogy az i.sz. 78-ban kezdődő Śaka-éra alkalmazandó, mivel ez az amúgy ismert legkorábbi dátumozott nepáli feliratok időszámítása.²³ Ennek alapján Jayavarman felirata a mi időszámításunk 185. vagy 285. évében kelt, ami egyaránt összeegyeztethető a fenti közelítésekkel, bár a korábbi időpont írástörténetileg kissé túl korainak tűnik, a későbbi pedig művészettörténetileg túl későinek. A szóban forgó nepáli feliratok közül azonban a legkorábbi (Rājavamśi 1990) is a Śaka-kor 381. évében készült, és semmiféle garancia nincs arra, hogy ugyanezt az időszámítást alkalmazták (vagy egyáltalán ismerték) volna Jayavarman írnokai is, akik e hipotézis szerint 274 — vagy legalábbis 174 évvel — korábban éltek. Sőt, minden jel arra utal,²⁴ hogy ennek az időszámításnak az első kétszáz évében kizárólag a nyugat-indiai Śaka *kaśatrpa* uralkodók keltezték így a felirataikat, és még a (Śaka) négyszázas évek elejéről is csak nyugat- és közép-Indiából ismertek olyan felirati dátumok, amelyek biztonsággal ehhez az időszámításhoz köthetőek. Jayavarman feliratának egyik első megfejtője, Dinesh Chandra Regmi,²⁵ a később többségivé vált állásponttól eltérően az írás késői jellegei alapján az i.sz. 320-ban kezdődő Gupta-érát javasolta: így Jayavarman dátuma a 107-es olvasattal i.sz. 427-re kerül. Ez a nagyon késői időpont azonban nemcsak művészettörténeti alapon zárható ki, hanem történelmileg is valószínűtlen, mivel így Jayavarman már átfedésbe kerülne Mānadeva név szerint ismert — és hozzávetőlegesen datálható — Licchavi-dinasztiabeli elődeivel.

Miközben az írásképhez kerestem párhuzamokat, figyelmes lettem a feliratok egy jó ideje ismert csoportjára, amely Kauśāmbī térségéből származik, az időszámításunk korai századaiban keletkezett, és amelyet „Magha feliratok” néven ismer az irodalom, mivel több *magha* végződésű nevet viselő uralkodó szerepel bennük.²⁶ Sokuk dátumot is tartalmaz, amelynek értéke egy meg nem nevezett időszámítás szerint 81 és 139 között változik. Hasonló, bár valamivel archaikusabb írásképet mutat a feliratok egy másik csoportja a Kauśāmbītól mintegy 200 kilométerrel délebbre fekvő Bandhogarh térségéből.²⁷ Ez utóbbiakon 51 és 90 közötti, szintén megnevezetlen időszámítás szerint értendő dátumok találhatóak, és egyéb uralkodónevek között előfordul két, a Magha feliratokból ismert király neve is. Valószínűsíthető, hogy a két feliratcsoport egyazon időszámítást

23 A nepáli feliratok időszámításáról általánosságban lásd: Petch 1961.

24 Bővebben és hivatkozásokkal lásd: Balogh 2023: 134.

25 A *Madhuparka* folyóiratban; idézi Tamot & Alsop 2001 és Garbini 2002: 422.

26 A Magha feliratokról összefoglalóan ír Chakravarti 1955–56: 173 és Mirashi 1950: 45; paleográfiai elemzésüket lásd Roy 1999.

27 A bandhogarhi feliratokról átfogóan lásd Chakravarti 1955–56. Ehhez a csoporthoz sorolható még egy festett felirat a Kauśāmbihoz közeli Ginja-domb sziklahajlékában Cunningham 1885: v, 119, amely az 52-es évszámot viseli, és a bandhogarhi feliratokból ismert uralkodók egyikét említi.

használ, de ennek azonosítása szintén problematikus.²⁸ Mivel ezen írásemlékek — különösen a száznál magasabb évszámot viselő Magha feliratok — írásképe rendkívül közel áll Jayavarman feliratához,²⁹ könnyen lehet, hogy az utóbbi ugyanazt az időszámítást használta.

A Magha és bandhogarhi feliratok időszámítását illetően a Śaka- és a Gupta-koron kívül felmerült még az i.sz. 248-tól számított Kalacuri-éra lehetősége.³⁰ Azonban e felvetések mindegyike nehézségeket von maga után. A Śaka időszámítás a fent elmondottak miatt nem valószínű e korai fázisban India északkeleti részén. A Kalacuri időszámítás hasonlóképpen csak jóval későbbről van bizonyosan adatolva; ráadásul ennek az éranak az alkalmazása a későbbi bandhogarhi feliratokat már olyan időbe helyezné, amikor a Gupta-dinasztia uralta Kauśāmbī környékét. Ha egyáltalán léteztek ott akkoriban a saját nevükben feliratot kiadó helyi uralkodók, ők feltétlenül megemlégtették volna császári feljebbvalójukat — és ez még inkább igaz akkor, ha a Gupta-időszámítás szerint akarjuk értelmezni ezeket a dátumokat.

Természetesen fennáll a lehetőség — a Magha feliratokra, a bandhogarhiakra és Jayavarman-éra vonatkozóan egyaránt —, hogy az éveket valamely egyéb forrásból nem ismert, helyi jelentőségű kezdőponttól számolták, például az általuk képviselt uralkodóház alapításától.³¹ A műalkotásokon és műemlékeken elhelyezett feliratok azonban nem privát feljegyzések, hanem nyilvános tanúságtételek, amelyek térben a szűkebb régió határain túlra, időben pedig egyenesen az örökévalóságnak szólnak. Ha tehát a szóban forgó feliratok közül egyetlenegynek a fogalmazója sem tartotta érdemesnek megjelölni az alkalmazott időszámítást, annak a legvalószínűbb magyarázata az, hogy széles körben ismert, a célközönség számára magától értetődő éráról van szó.

De milyen közismert időszámítás jöhetne még szóba, ha a fentieket elvetettük? Éppenséggel akad egy, mégpedig a Kusánoké. A legtöbben, akik a huszadik században a Magha feliratok és társaik korhoz kötésével foglalkoztak, abból a feltételezésből indultak ki, hogy a Kusán uralkodók a Śaka időszámítást használták, sőt, esetleg ők is alapították, és a Śaka *ksatrapákhoz* csak később asszociálódott ez az éra. Ennek a hipotézisnek régóta léteznek alternatívái, de csak a huszonegyedik századra vált bizonyossá, hogy téves, és hogy a Kusánok az i.sz. 127-ben (vagy akörül) kezdődő saját időszámításukat alkalmazták, amelyet Kaniška-érának vagy Kusán időszámításnak nevezhetünk.³² Ettől a kezdőponttól számolva a bandhogarhi feliratokat időszámításunk szerint 179 és 217 közé, a Magha feliratokat 208 és 266 közé, Jayavarman feliratát pedig 234-re helyezhetjük el. A Magha dátumok illetően értelmezését javasolta már Sten Konow (1935) is, újabban pedig Wilfried Pieper (2013), de általános elfogadásra nem talált ez a véleményem szerint rendkívül valószínű hipotézis.

A 3. ábra idővonalon szemlélteti Jayavarman feliratának néhány potenciális keletkezési időpontját. Az ábra felső részén világoszürke sávok jelzik a korábban tárgyalt szempontok alapján kevésbé valószínű időszakokat, sötétszürkék pedig a nagyon valószínűtleneket. Az ötödik század már átfedésben van a történelemből konkrétan ismerhető Licchavi-dinasztiabeli uralkodókkal,

28 Az ezekről a feliratokról ismert, feltehetőleg legalább két különálló dinasztiahoz tartozó uralkodók némelyikétől pecsétlenyomatok (Marshall 1915: 51, № 26-28; Agrawala 1961: 411-412, № 4-6, 11-12) és pénzérmék (Pieper 2013: 99-100) is ismeretsek.

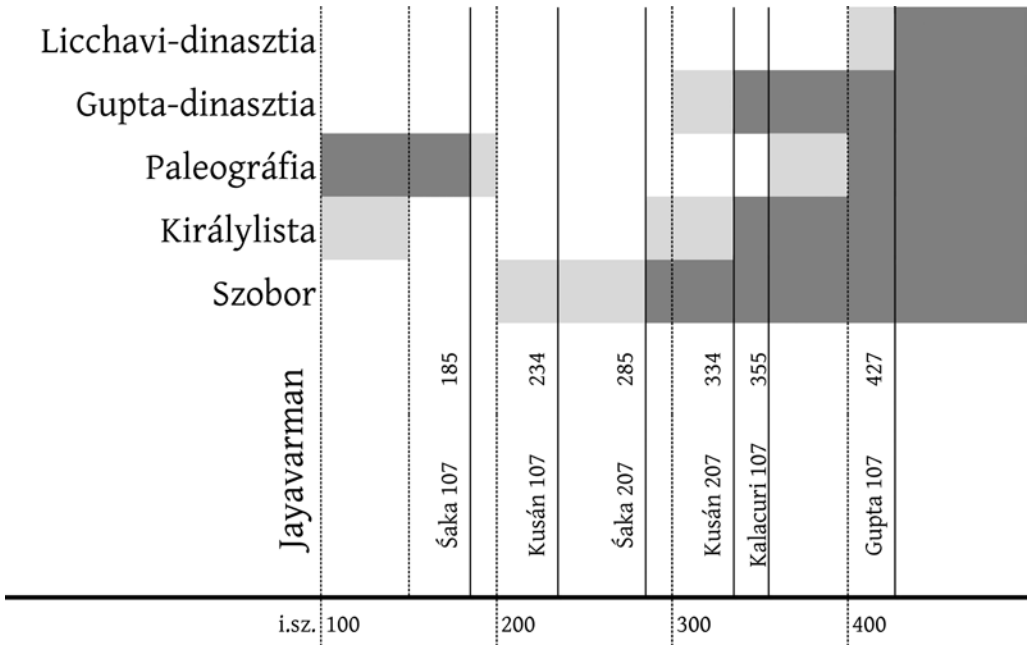
29 Bővebben: Balogh 2023: 131-34. Jayavarman feliratának paleográfiáját tárgyalva Di Castro & Garbini 1996: 309 is párhuzamként említi egy Magha feliratot, de a teljes feliratcsoport nagymérvű hasonlóságára nem figyelnek fel.

30 E feliratok datálásáról lásd: Mirashi 1941-42: 301-302, Shastri (1979: 20-23).

31 Azt, hogy sem Jayavarman felirata, sem a Magha feliratok és társaik keletzése nem az épp trónon lévő király uralkodási éveiben értendő, biztosan tudhatjuk az évszámok nagysága miatt.

32 A Kusán időszámítással kapcsolatos tudományos vélemények áttekintését lásd Bihar 2000 és legújabban Bracey 2017.

tehát Jayavarman ekkor aligha lehetett *mahārāja* a Kathmandu-völgyben. A negyedik század egy része és a későbbi időszak a Gupta császári házzal van átfedésben, ami ugyan nem zárja ki, hogy Jayavarman ekkor uralkodott volna, viszont kizárja a Magha uralkodók szuverenitását Kauśāmbī környékén — tehát ha elfogadjuk, hogy Jayavarman ugyanazt az érat használta, mint ők, akkor Jayavarmant sem helyezhetjük erre az időszakra. Paleográfiai alapon az i.sz. második és az ötödik század nagyjából kizárható; II. Jayadeva felirati királylistája nyomán a második század utolsó negyede és a harmadik század első háromnegyede tűnik legvalószínűbbnek, művészettörténeti alapon pedig elsősorban a második század jöhet szóba, de a harmadik sem zárható ki.

3. ábra: Jayavarman feliratának elképzelhető keletkezési időpontjai különböző időszámítások szerint

Érdeemes még a keltezési formula részleteit is szemügyre venni. Mint láhattuk, Jayavarman felirata az évszám után feltünteteti az évszak rövidítését, majd megadja, hogy az évszak hányadik fél-holdhónapjáról van szó, végül pedig meghatározza a lunáris félhónap szoláris napját. Ugyanezt a formulát (az 1. táblázat 2. sémája) találhatjuk meg az összes olyan Magha és bandhogarhi feliratban, amely részletes dátumot tartalmaz, és — annyi különbséggel, hogy az éveket a jelenlegi király trónra lépésétől, nem pedig egy rögzített kezdőponttól számlálják — ugyanezt használják Kelet- és Közép-India őshonos uralkodóinak korai feliratai is (1. séma). Velük ellentétben mind a *brāhmī* írású Kusán feliratok, mind a korai Śaka uralkodók feliratai az évszak meghatározása után azt jelzik, hogy az évszak hányadik (szoláris) hónapjában járunk (mivel a félhónapokon alapuló indiai luniszoláris naptár feltehetőleg idegen tőlük), majd pedig azt jegyzik fel, hogy a hónap hányadik (szoláris) napjáról van szó (3. séma). Végezetül a későbbi Śaka feliratok, valamint általában a későbbi indiai feliratok — akár a Śaka időszámítást használják, akár mást — felhagynak az évszak jelölésével. Helyette — zömmel — néven nevezik az év valamely (lunáris) hónapját, ezt

követi annak meghatározása, hogy a hónap melyik (fogyó vagy növekvő) felében járunk, majd végül az, hogy a félhónap hányadik (jobbára lunáris) napjáról van szó, esetleg további asztronómiai részletekkel kiegészítve (4. séma).³³

Ezt az utóbbi formulát alkalmazza a már többször emlegetett Mānadeva Śaka időszámítás szerint 386-ban kelt felirata,³⁴ valamint az egyetlen ismert még korábbi nepáli felirat is, amelynek dátuma Śaka 381.³⁵ Az, hogy Jayavarman udvari asztronómusa más fogalmakban gondolkodott a dátumról, újabb ok kétségbe vonnunk azt a feltételezést, hogy ugyanúgy a Śaka időszámítást használta volna, mint utódai. Ugyanakkor a keltezési konvenció teljes azonossága — és máshol elő nem fordulása — újabb ok azt feltételeznünk, hogy Jayavarman feliratában ugyanazt az időszámítást használták, mint a Maghák felirataiban és a bandhogarhiakban.

séma	év	évszak	hónap	félhónap	nap
1	uralkodói	neve	—	száma	száma
2	éra szerinti	neve	—	száma	száma
3	éra szerinti	neve	száma	—	száma
4	éra szerinti vagy uralkodói	—	neve	jellege	száma

1. táblázat: Indiai feliratok keltezési formulái. 1: korai őshonos uralkodók; 2: Jayavarman, Magha és bandhogarhi feliratok; 3: Kusán *brāhmī* és korai Śaka feliratok; 4: későbbi általános praxis

Mindezen ismeretek fényében úgy vélem, hogy Jayavarman felirata (a Magha és bandhogarhi feliratokhoz hasonlóan) az i.sz. 127-ben kezdődő Kaniška-érát használja az év megadására. Az évszám meggyőzőbb olvasata 107, így a felirat valószínűsíthetően időszámításunk 234. évében keletkezett. Ez a datálás paleográfiai alapon körülbelül ugyanannyira elfogadható, mint a Śaka-éra szerinti 207. év; valamivel valószínűbb, mint a Śaka-éra szerinti 107. év; és sokkal valószínűbb, mint bármely egyéb értelmezés. Semmilyen közvetlen érv nem szól amellett, hogy a felirat a Śaka-érát használná, míg a közvetett bizonyítékok némileg a Śaka időszámítás ellen, és a Kusán időszámítás mellett szólnak. Az utóbbit illetően felmerülhet az a kétség, hogy a Kusán feliratokban nem fordul elő száznál nagyobb évszám, hanem száz után előlről kezdik az évek számolását. Lezáratlan kérdés, hogy ciklikus éráról van-e szó, amely természeténél fogva száz évente ismétlődik, vagy pedig hogy II. Kaniška új időszámítást vezetett be körülbelül vagy pontosan száz

33 Az indiai feliratok keltezési konvencióiról lásd: Pingree 1982: 357–58. Di Castro & Garbini 1996: 312–13 konkrét példákkal és további hivatkozásokkal is szolgálnak, de ezeket csak Jayavarman dátumának értelmezését alátámasztandó sorakoztatják fel, és nem következtetnek semmire a formula variációiból.

34 Riccardi 1989.

35 Rājaviṁśī 1990.

évvel az eredeti Kaniška-éra kezdete után.³⁶ Hogy a Kusán birodalommal mind Kaušāmbī térsége, mind a Kathmandu-völgy kulturális cserét folytatott, ahhoz nem fér kétség, tehát könnyen elképzelhető, hogy a rögzített kezdőpontú időszámítást mindkét régió a Kusánoktól vette át időszámításunk második századában. Ugyanakkor a dátum részleteit a Kusán uralkodókkal ellentétben az indiai szubkontinens őshonos naptára szerint rögzítették. Az a meglátás, hogy egy már megállapodott dátumozási konvenciót csupán az abszolút kezdőponttól számolt évek ideájával egészítették ki, magyarázatul szolgálhat arra is, hogy miért folytatódnak ezek a dátumok a Kusán dátumokkal ellentétben a századik éven túl is. A Kaniška-éra kezdetétől számolt éveket az évszakkal, a félholdhó számával és a nap számával kiegészítő konvenció tehát feltételezésem szerint India északkeleti részének a Kusánokkal kapcsolatban — de nem fennhatóságuk alatt — álló területein saját hagyományná vált még a Kusán időszámítás első évszázadában. Arról, hogy a későbbi Kusán uralkodók újrakezdtek az évek számolását, az ittenieknek talán tudomásuk sem volt; de ha volt is, nem érezték szükségét, hogy átvegyék ezt a gyakorlatot is.

Felhasznált irodalom

- Agrawala, Vasudev Sharan. 1961. „Clay Sealings from Rajghat.” *Journal of the Numismatic Society of India* 23: 408–413.
- Balogh, Dániel. 2023. „The Inscription.” In Verardi 2023.
- Bhandarkar, Devadatta Ramakrishna. 1981. *Inscriptions of the Early Gupta Kings*. Edited by Bahadur Chand Chhabra and Govind Swamirao Gai. Corpus Inscriptionum Indicarum 3, revised edition. New Delhi: Archaeological Survey of India.
- Bivar, A. D. H. 2000. „A Current Position on Some Central and South Asian Chronologies.” *Bulletin of the Asia Institute* 14: 69–75.
- Bracey, Robert. 2017. „The Date of Kanishka since 1960.” *Indian Historical Review* 44 (1): 21–61. <https://doi.org/10.1177/0376983617694717>
- Chakravarti, N. P. 1955–56. „Brahmi Inscriptions from Bandhogarh.” *Epigraphia Indica* 31: 167–186.
- Cunningham, Alexander. 1885. *Reports of a Tour in Bundelkhand and Rewa in 1883-84; and of a Tour in Rewa, Bundelkhand, Malwa, and Gwalior, in 1884-85*. Archaeological Survey of India Reports 21. Calcutta: Superintendent of Government Printing.
- De Simone, Daniela. 2023. „A Kušāna Sculpture Bearing the Inscription Mahārāja Jayavarman.” In Verardi 2023.
- Di Castro, Angelo Andrea, and Riccardo Garbini. 1996. „An Inscribed Statue of Year 207 from Maligaon, Kathmandu.” *East and West* 46: 299–317.
- Garbini, Riccardo. 2002. „On Dating the Jayavarman Inscription: (Two) Hundred and Seven of the Śaka Era?” *East and West* 52: 421–426.
- Konow, Sten. 1935. „Allahabad Museum Inscriptions of the Year 87.” *Epigraphia Indica* 23: 245–248.
- Marshall, John, ed. 1915. *Archaeological Survey of India Annual Report 1911-12*. Calcutta: Superintendent of Government Printing.

36 Az „elejtett századok” kérdése messzire ágazik; összefoglalólag lásd: Bivar 2000: 72–74; Bracey 2017: 45–47.

- Mirashi, Vasudev Vishnu. 1941. „Dates of Some Early Kings of Kausambi.” *Epigraphia Indica* 26: 297–304.
- . 1950. „The Spread of Śaka Era in South India.” In *Indian History Congress: Proceedings of the Twelfth Session, Cuttack, 1949*, 45–49. Allahabad: Indian History Congress.
- Mishra, Tara Nanda. 2000. „Dated Figure of King Jayavarma, the Tradition of Figure Making and the Historical Importance of This Discovery.” *Ancient Nepal* 146: 1–23.
- Petech, Luciano. 1961. „The Chronology of the Early Inscriptions of Nepal.” *East and West* 12: 227–232. <https://doi.org/10.2307/523168>
- Pieper, Wilfried. 2013. *Ancient Indian Coins Revisited*. Lancaster/London: Classical Numismatic Group.
- Pingree, David. 1982. „A Note on the Calendars Used in Early Indian Inscriptions.” *Journal of the American Oriental Society* 102 (2): 355–359. <https://doi.org/10.2307/602535>
- Rājavamśī, Śyāmasundara. 1990. „पशुपतिनाथ प्रांगणमा प्राप्त अप्रकाशित लिच्छवि अभिलेख (Paśupatinātha prāṅgaṇmā prāpta aprakāśita Licchavi abhilekha)” *Ancient Nepal* 115: 1–2. Regmi, Dilli Raman. 1983. *Inscriptions of Ancient Nepal, Vol. 1*. New Delhi: Abhinav Publications.
- Riccardi, Theodore. 1986. „The Nepālarājaparamparā: A Short Chronicle of the Kings of Nepal.” *Journal of the American Oriental Society* 106: 247–251. <https://doi.org/10.2307/601588>
- . 1989. „The Inscription of King Mānadeva at Changu Narayan.” *Journal of the American Oriental Society* 109: 611–620. <https://doi.org/10.2307/604086>
- Roy, Siddheshwari Narain. 1999. *Magha Inscriptions in the Allahabad Museum*. Allahabad: Raka Prakashan.
- Shastri, Ajay Mitra. 1979. *Kauśāmbī Hoard of Magha Coins: A Study of the Magha Coinage Based on the Kauśāmbī Hoard*. Nagpur: Nagpur University.
- Tamot, Kashinath, and Ian Alsop. 2001. „A Kushan-Period Sculpture from the Reign of Jaya Varman, A.D. 185, Kathmandu, Nepal.” *Asianart.com*. 2001. <https://asianart.com/articles/jaya/>.
- Verardi, Giovanni. 2023. *Harigaon Revisited: Chronicle and Outcomes of an Excavation in Kathmandu*. Kathmandu: Vajra Publications.